

Steiner József

A keresztények és a kultúra

Missziói lehetőség a 21. században

Az országunkban végzett reprezentatív és kevésbé reprezentatív felmérések egyaránt mutatják, hogy a hitvalló keresztények száma nagyon alacsonyan van, sőt sok egyház esetében erős visszaesést mutat. Ugyanez a helyzet akkor is, ha a kérdés csupán annyi, hogy „Rendszeres templomba járó ön?” vagy „Hitelesnek tartja-e az egyházat?”.

Amiről ezek a statisztikák egyértelműen szólnak, az az, hogy egy történelmi fordulóponthoz érkezett a kereszténység. Nemcsak a statisztikák jelzik ezt számunkra, hanem azon tény is, hogy a keresztény egyház talajt veszítettnek érzi magát a legtöbb európai országban, hogy tömegek súlylyednek keresztényellenes cinizmusba és apátiába, és hogy közösségi és egyéni tapasztalatunk is, hogy más vallások és spirituális formák nyernek teret azon emberek között is, akik korábban többé-kevésbé elkötelezett gyülekezeti tagok voltak Krisztus-hirdető felekezetekben.

Egyházi katarzis a 21. században

Mindez elvezet bennünket a 21. század nagy, egyházi katarziséhoz. Katarzisként nevezzük az olyan élményeket, amelyek az embert életének teljes vagy részleges megváltoztatására vagy erőteljes megerősítésére sarkallják, nemcsak értelmileg, hanem érzelmileg is. A katarzis tehát lehet egy nagyon erős, negatív élmény is, mégis lehet pozitív kihatása. Amikor azzal kell szembesülnünk, hogy a jelenkori keresztény berendezkedés és struktúra a „halálán van”, akkor mi, akiknek fontos az Isten egyháza ezen a földön, katartikus élményt élünk át, mégpedig nagyon fájdalmas módon.

Klaus Douglass fogalmazza meg ezen átélésünket a maga empirikus voltában *Jürgen Moltmann* évtizedekkel korábban megfogalmazott tételeire hivatkozva: az egyház relevancia- és identitáskrizisben van.¹ Ennek a társadalomban való megnyilvánulása, hogy a ma egyháza elveszítette a kapcsolatát az emberekkel. Nem beszéljük a ma emberének nyelvét, nem segítünk problémái megoldásában, és elutasítjuk kultúráját. Ez már csak azért is tarthatatlan, mert Moltmann kifejezésével élve „Isten van a dolgok végén”. Ezért is ismerjük őt a reménység teológiájának megfogalmazójaként.

Éppen ezért jelenthetjük ki, hogy valójában jelenlegi krízisünk alapvetően jó hír. Mert a krízis nem egyenlő a katasztrófával. A krízis még segítségünkre is van abban, hogy

a) segítsen nekünk szembenézni helyzetünkkel,

b.) segítsen változtatni mindazon, ami a mi kompetenciánkba esik Isten népe e világi mozgása területén. Azaz itt az idő a változtatásra, valami újra - azaz régi-újra!

Az egyház és a világ kapcsolata

A jelenlegi keresztény gondolkodók, az ekkléziológia megújításán munkálkodó teológusok és a gyakorlati missziói szakemberek egyre inkább abban jutnak konszenzusra, hogy a küldetésünk betöltésének *sine qua nonja* (elengedhetetlen feltétele) a világhoz és a kultúrához való viszonyulás autentikus értelmezése. Ahogyan *dr. Gene A. Getz* fogalmaz: „Az egyháznak tisztában kell lennie azzal, hogy milyen hatással van a kultúránk az életstílusunkra, különösen is a fiatalok életére.”² Getz professzor, a Dallas Teológiai Szeminárium tanára képzett teológusként, ugyanakkor egy helyi gyülekezet lelképásztoraként³ azt javasolja, hogy az egyházat és benne a gyülekezet építését három szemüvegen át nézzük:

1. a Biblia szemüvege,
2. a történelem szemüvege,
3. a kultúra szemüvege.

Mert „a kultúra rideg valóság”,⁴ nem szabad figyelmen kívül hagyni.

Végletes viszonyulások

A keresztények sokszor nagyon szélsőségesen viszonyulnak a kultúrához. Az egyik oldalról tapasztalható a szinkretista hozzáállás. Akik ezt képviselik, azok arra hajlanak, hogy mindent egybeötvözzenek. Az természetes, hogy szekuláris elemek kerülnek összevegyítve a szakrálissal, de az sem ritka, hogy idegen szakrális elemeket emelnek be bármiféle megvizsgálás, szűrés nélkül a keresztény közösségi és egyéni életgyakorlatba.

A másik végtel a szektariánus hozzáállás. Az így gondolkozó hívőnek semmi sem elég tiszta. Az ilyen egyházban, gyülekezetben a tiltásalapú vezetés és a félelemalapú hitélet jellemző. Ezek az emberek nagyon gyakran egy-egy eszközt tesznek felelőssé a bűnkérdésben vagy egyéb, bekövetkezett bajok esetén. (...)

Végletes viszonyulások: a „minden szabad” és a „minden tilos” elvek jelzik a két szélsőséges végpontot. Ez a kérdéskör az élet sok területén két részre osztja az embereket. A liberalizmus-fundamentalizmus ékverő hatása ez. Gondoljunk csak a politikára! Családok, baráti körök, munkahelyi

kollektívák hasadnak ketté az ebben a kérdésben kialakult csatározások során.

A harmadik út

A szinkretizmus és a szektarianizmus extrém válaszai között egy harmadik opcióra érdemes figyelni. Ez a szelektálás útja. Azaz nem csak a szinkretizmus mindent kritika nélkül befogadó, vagy a szektarianizmus mindent átgondolás nélkül elutasító attitűdje választható. Mit is jelent ez a szelektálás? *Mark Driscoll* megfogalmazása szerint a kultúrában található tényezők szűrését, alapvetően három csoportra való bontását:

- amit befogadunk,
 - amit visszautasítunk,
 - amit „megszentelünk”.
- Nézzük meg ezeket sorban!

1. Amit befogadunk

Hívő ember létünkre nem vetjük el azokat a dolgokat, amelyek nem közvetlenül a Bibliából vezethetők le, vagy amelyekhez nem az egyház vezetett el bennünket. Például szolgálhat a vezetéstudomány sok eredménye, vagy a mai orvostudomány, a technológia. Ezen területeken nem keressük mindenáron a spirituális vonatkozásokat, hanem elfogadva, befogadva használjuk ezeket. Nincsen például „keresztény internetünk”, világhálónk. Ugyanazt a vezetékes illetve vezeték nélküli hálózatkomplexumot használjuk elektronikus levelezésünk bonyolításához, információszéréshez, hanghívások bonyolításához, amelyet az „Isten nélkül élő világ és világi emberek” sokasága. Számítógépeink és telefonjaink nem hívó gyárakban, egyháziilag kialakított vagy jóváhagyott munkahelyeken készülnek, és nem keresztény áruházakba megyünk ezeket megvásárolni. Elfogadjuk ezeket úgy, ahogyan vannak.

2. Amit visszautasítunk

Ezek nyilvánvaló alkotóelemei a bűnök, vagy közvetlen azokra vezető határátlépések, például a szexuális szabadoosság a mai kultúrában. Nem mondhatjuk azt, hogy mivel a vadházasságok, a házasság előtti (vagy azon kívüli) szex nagyon elterjedt ma, akkor mi is elfogadjuk. Éppen ellenkezőleg! Az egyház egyik feladata mindig is az volt, hogy a morálisan megromlott korokban felhívta az emberek figyelmét Isten törvényeire, a bűn emberi kapcsolatokat tönkretévő és rabszolgaságba taszító átkaira. Így ma is szemünk előtt kell tartanunk egy ilyen csoportot, amelybe mindaz beletartozik, amit nem fogadhatunk be, nem értelmezhetünk át, amit el kell utasítanunk.

3. Amit megváltunk vagy megszentelünk

Ez a legérdekesebb csoport, mert ezzel a legtöbbet dolgozunk. Mindazt ide soroljuk, amivel tennünk is kell valamit azért, hogy az Isten eszköze lehessen: ilyen például a zene, a szociális média: Twitter, Facebook, Google+, a filmművészet és oly sok más dolog. Ezek nem egyértelműen tiszta vagy szennyes dolgok, nem önmagukban jó vagy rossz tárgyak, eszközök, szellemi megnyilvánulások (művészet, tudomány stb.).

Misszionáló attitűd

Ha nem akarunk leragadni valamelyik végletes állásponton, akkor az energiát fog tőlünk igényelni. Akkor ugyanis nem a kényelmes, de sehová nem vezető üres kritizálást (és a másik végletekig folyamatos ostromozását) végezzük, hanem misszionáló attitűddel állunk a bennünket körülvevő világhoz. Erre biztat bennünket *dr. Tim Keller*, a Redeemer Presbyterian Church⁴ vezető lelkésze, aki a misszionáló gyülekezet mozgalom egyik vezéralakjának számít. Ő arra biztat bennünket, hogy ne passzívan szemléljük a kultúrát, hanem kapcsolódjunk bele és alakítsuk. A *New York Times* megfogalmazása szerint Keller a legerkényesebb evangélista és pásztor New York Cityben azáltal, hogy felismeri a fiatal értelmiségiek kultúraformáló szerepét.

E világban – de nem e világból

Ebben rejlik válságunk megoldása, és ezért nevezhetjük ezt régi-új válasznak. Jézus Krisztus mondta a közelgő halála előtti úgynevezett főpapi imában:

„*Én nekik adtam igédet, és a világ gyűlölte őket, mert nem a világból valók, mint ahogy én sem vagyok a világból való. Nem azt kérem, hogy vedd ki őket a világból, hanem hogy őrizd meg őket a gonosztól. Nem a világból valók, mint ahogy én sem vagyok a világból való.*” (Jn 17,14–16)

Ezt szoktuk tömörítve így megfogalmazni: e világban, de nem ebből a világból.

Ez elvezet bennünket az egyház kettős jellegéről való fel-fogásunkhoz. Ahhoz tehát, ami a protestáns teológiai gondolkodás egyik sarokköve az ekkleziológiában: az egyház egyrészt a hit tárgya, ugyanakkor társadalmi entitás, valóság. Ez azt jelenti, hogy az egyház e világi megjelenését nem lehet elválasztani a transzcendenstől.

Ezen a ponton válik megkerülhetetlenné a jelen kultúrához való hozzáállásunk kérdése, – és meglátjuk, hogy a misszió és a kultúra kapcsolata kiemelkedően fontos. A kulturális antropológia meghatározása szerint ugyanis a kultúra egy adott társadalom mindazon ismereteinek, szokásainak, gyakorlatainak összessége, amelyek az emberi közösség összetartozását és fennmaradását jellemzik és biztosítják. Ma ezen területeken találhatóak az egyház és a társadalom mozgásterületei közötti szakadékok. Korábban részletkérdések okoztak fejtörést, mint például az egyházi zene és a világi zene kapcsolata, vagy az öltözködés. Mára így bővült ki a kérdés: mint keresztények hogyan viszonyuljunk a jelen kultúrához összességében?

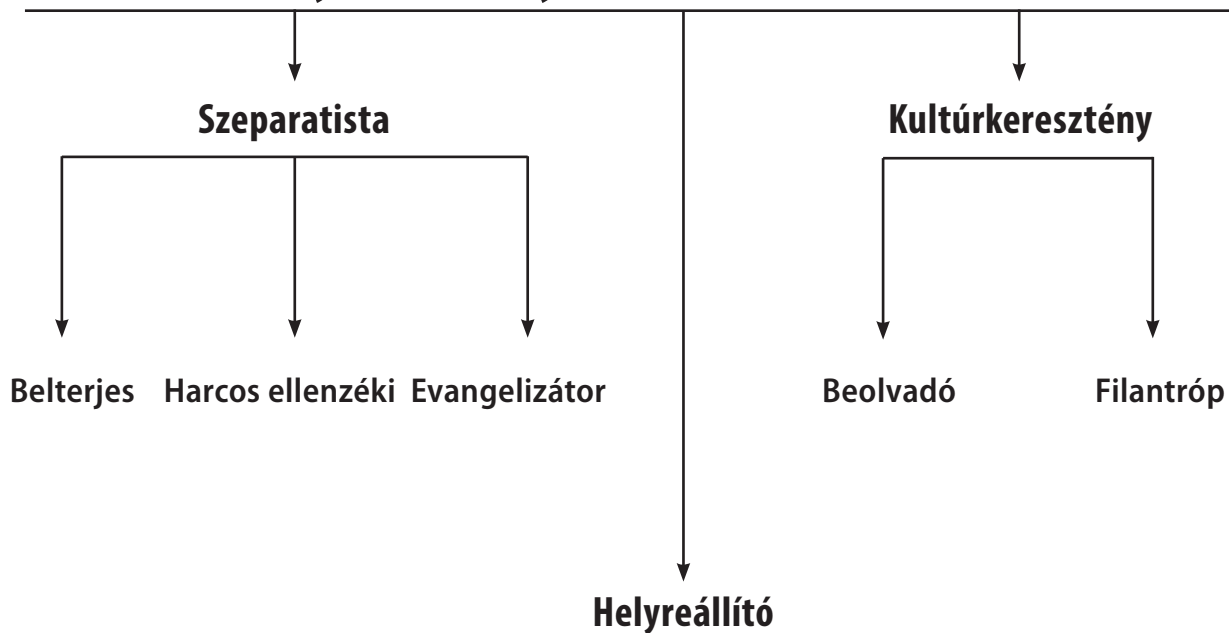
Az elméleti és gyakorlati ekkleziológia gondolkodása egyre inkább erre konvergál, és felismeri: az egyház – és helyi gyülekezeteinek – társadalmi kihatását ez határozza meg az egyik oldalról (a másik, el nem hanyagolható oldal természetesen a mindenható Isten kegyelme, jelenléte és vezetése).

Keresztény viszonyulás a kortárs kultúrához

Figyelemre méltó a témában *Gabe Lyons* könyve, a *The next christians*¹⁰. Ő a következőképpen szemlélteti a kortárs keresztény tagolódást témánk szempontjából:

Az általa tett megfigyelések jórészt alkalmazhatóak az európai, benne a magyarországi helyzetre is. Nézzük részleteiben!

Keresztény viszonyulás a kortárs kultúrához

A belterjes

A szeperatista főcsoporton belül a belterjes alcsoportba tartozó egyének elsődleges jellemzői:

- bizonyos helyek elkerülése bármi áron,
- más helyek preferálása („itt mozognak a hű keresztények” – mondják),
- keresztény tevékenységek folytatása keresztény barátokkal,
- a gyermekek csakis egyházi iskolába mehetnek, ha ez nem lehetséges, akkor az USA-ban divatos *homeschooling*-ot (otthon tanulás a szülő vezetésével) kell előnyben részesíteni, hogy ne keveredjen gyermekünk világi gyermekek közé,
- az öltözködés tolatkodóan hívő.

Érdemes ezen gondolatok fényében elgondolkodni C. S. Lewis vélekedéséről. Ő azt állította, hogy olyan, mint keresztény tevékenység, nincsen, nem is értelmezhető. A keresztény ugyanis nem melléknév, hanem főnév.

„Keresztény művészet csak abban az értelemben van, mint keresztény főzés. Lehetne ilyen szakácskönyvet írni úgy, hogy minél kevesebbet szenvedjenek az állatok, és kerüljük a luxus drága összetevőket. De ezenkívül semmiféle keresztény jellege nem lehet magának a főzésnek vagy az elkészült ételeknek. A tojás főzési folyamata ugyanaz egy keresztény és egy pogány számára...”⁶

Ezen gondolkodás mellett foglalt állást⁷ dr. Dale Savidge is, aki a Keresztények a Színházban nemzetközi szervezet ügyvezető igazgatója, amikor arról kérdezték, hogy létezik-e keresztény színházművészet.

A lényeg tehát, hogy az irodalmi mű vagy zene, amit keresztények keresztényeknek írnak, nem tartalmaz sem káromkodást, erkölcsileg szennyes dolgokat, de minőségben ugyanazok a követelmények jellemzik, mint a nem keresztény zenét vagy irodalmat.

A belterjes hívő további jellemzői:

- könnyen hajlik mások megítélésére,
- az életszentséget külső megjelenésben méri,
- léteznek kiemelkedő „csúcsbűnök”: például a cigarettázás, a tetoválás viselése vagy készítése, esetleg éppen a vasárnapi autósítás.

A harcos ellenzéki

A szeperatista főcsoport következő alcsoportja a harcos ellenzéki keresztény. A következőkről ismerhetjük fel:

- véleménye szerint a hitnek ott kell lennie a törvényekben, a törvényhozásban,
- hangoztatja, hogy az állam dolga lenne az, hogy a keresztényeket megillessék a nekik járó jogok,
- legyen törvény az abortusz ellen, továbbá az egyházak és gyülekezetek támogatásáról,
- ha valami nincs a kedve szerint, akkor demonstrációk, aláírásgyűjtő akciók, bojkottok (kereskedelmi márkák, üzletek, pártok, kormányok ellen) formájában fejezi ki ellenérzéseit.

Ezen a ponton érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy minden ilyen csoportban találunk értékeket, és korántsem állítjuk, hogy minden egyes jellemző valami rosszat, elítélendőt tartalmazna. Ezen felsorolások inkább az erősen

súlypontozott vagy éppen a végletekig torzított véleményeket, megnyilvánulásokat jelzik az adott csoportnál.

Evangelizátor

A szeparatista főcsoport utolsó alcsoportja az evangelizátor.⁸ Az ilyen úgy végzi feladatát, mint egy masina:

- tolakodó evangelizálás jellemzi,
- minden helyzetben erre törekszik, még ha a másiknak nem is alkalmas,⁹
- a bizonyágtétel mint az egyetlen lehetséges és hiteles cél áll előtte,
- striguláz, átvitt értelemben, de akár szó szerint is: „Ma hány embernek mondtad el az evangéliumot?”

Beolvadó

Áttérve a másik véglet tanulmányozásába, nézzük meg a kultúrkeresztény főcsoport egyik alcsoportját, a beolvadó hívő példáját! Jellemzői:

- ez a keresztény hisz Krisztusban, de az életvitelén ez :m fedezhető fel,
- gondosan ügyel arra, hogy semmiben se tűnjön ki a megból, ne hívja fel magára a figyelmet, főleg hite miatt,
- nagy részük „örökölte” a hitet,¹⁰
- speciális gyülekezeteik vannak, ahol erőteljes üzenet nem szólhat, hanem az igény az, hogy legyen az istentisztelet egy kényelmes alkalom, ahol be lehet olvadni a hívők sorába,
- a beolvadótól nagyon távol áll a személyes tanítvánnyá válás gondolata.

Filantróp

A kultúrkeresztény főcsoport másik alcsoportja, a filantróp hívő. Ő az, aki:

- a jó cselekedeteket mint a hit alapját látja,
- a jótékonykodást mindenek fölé helyezi,
- célja segíteni az embereknek, de úgy, mint az egyetlen cél, közben a lelki élete minimális szinten mozog,
- ingyenkonnyhat üzemeltet, szociális segítségnyújtást végez, mert ez maga a krisztusi élet az ő számára.

Hogyan legyen az egyház jelen a világban?

Ezen megközelítéseket, attitűdöket listázva szemléletessé válik az a széles spektrum, amelyen elhelyezkedik a ma keresztényeinek sokasága. Lényegessé válik a kérdés felvetése: milyen az az attitűd, amely a teljes Írás fényében megáll Isten mérlegén? Hogyan álljon hozzá a küldetése tudatában lévő hívő ember a jelen kultúrájához? Hogyan legyen az egyház jelen a világban?

*Lesslie Newbigin*¹¹ így fogalmazta meg válaszát: „Az egyház léte – Isten jótetszése alapján – abban van, hogy részt vehet az ő expedíciójában.” Ez az expedíció mindenestül a jelen világ kultúrájában zajlik. Newbigin szerint „az evangélium a pluralista társadalomban”¹² nem jelent mást, mint hogy a hívők közösségének már önmagában misszionáló jellege van az adott kultúrában. Azonban a kulcskérdés ezzel kapcsolatban az, hogy engedi-e az egyházi struktúránk jelenleg ezt a küldetésbetöltést?

A diplomáciai küldött

Hogyan legyen hát jelen az egyház a jelen világban? Ahogyan Jézus jelen volt, illetve jelen van. Applikálva ez azt jelenti, hogy mi úgy legyünk jelen a világban, mint Jézus Krisztus diplomáciai küldöttjei. Az *ἀποστολος* szó egyik jelentése lehetőséget ad erre az értelmezésre. Ilyen diplomáciai küldöttként idegenben élünk, idegen országban létezve, a minden napokban benne élve, táplálkozva, munkálkodva, de a küldő ország védelmében és törvényrendszerével a hátunk mögött.

Gondoljunk arra, hogy Jézus földön jártának idején is hasonló krízis volt jelen! Az akkori társadalom is hatalmas változásokkal birkózott. Nagyméretű szakadási tendenciák voltak jelen magában a zsidó népben is a különböző irányzatok és politikai pártok között. Tapasztalható volt akkor is egyfajta „globalizációs” kultúrsokk a római kultúra betörésével és terjedésével.¹³

A zsidó nép irányzatokra esett szét: a farizeusok, a zelóták, az esszénusok bár egymástól nagyon eltérő csoportosulások voltak, mégis megtalálható bennük közös vonásként a kultúrához, világhoz való hozzáállásban a szeparatista beállítottság. A szaduceusok, heródiánusok pedig a liberális irányzat követői a világhoz való viszonyulásban, akiket beolvadási tendenciák, kultúrhívőségek jellemez.

A helyreállító felfogás

A „restoration” (helyreállító) attitűd vallói leginkább az úgynevezett misszionáló gyülekezeti modellt helyeslők táborában találhatóak. Dr. Tim Keller¹⁴, Gabe Lyons¹⁴ és társaik egyaránt hangsúlyozzák, hogy a jézusi felfogás helyreállítása elengedhetetlen ahhoz, hogy az egyház betölthesse küldetését itt és most. Üzenetük, hogy ma is Jézus Krisztus szavában rejlik a járható út: „ebben a világban, de nem ebből a világból”. Fontos tehát a „hitélet” témája, de nem az az egyetlen motívum, elengedhetetlenül lényeges mellette a szépség, az igazság, a szeretet fogalma és ezek aktív munkálása a ma társadalmában.

Ennek kapcsán érdemes kiemelnünk, hogy igyekeznünk kell nem csak azzal foglalkozni, hogy miből jutottak a keresztények hitre, hanem azzal is, hogy mit kezdjenek újjászült életükkel. A protestáns gyülekezetek sokaságában nincsen érthető és következetes tanítás arról, hogy az élet területein hogyan tud jelen lenni úgy a hitvalló keresztény ember, hogy mennyei Atyját méltán képviselje.

A „helyreállítók” műveinek olvasásakor, beszédek hallgatásakor az a benyomásunk, hogy kortárs, protestáns újragondolását végzik a *Lumen Gentium*-nak, ami a második vatikáni zsinat dogmatikai nyilatkozata az egyház világban való létezéséről.¹⁵ A „Nemzetek Világossága” nevű nyilatkozat Isten e világban vándorló népéről szól, és ekleziológiai vonatkozásai mellett sok ponton szól a világhoz való viszonyulás kérdéséről.

Lyons felsorolja a „helyreállító keresztények” jellemzőit. Ezek:

- Provokáltak, nem sértettek, azaz egy nehéz vagy sértő helyzetben tettekhez folyamodnak ahelyett, hogy kivonulnának a környezetből.
- Teremtők (létrehozók), nem kritikusok, azaz nemcsak azért dolgoznak egy munkakörben, hogy fizetésük legyen, hanem mindíg valamit létre is akarnak hozni, ami szemb-

bé, jobbá teszi a világot, Isten nevében. Akinek nincsen lehetősége közülük arra, hogy főállásban tegye, az teszi önkéntesen, a szabadidejében.

- Elhívottak, nem megfáradt kötelességteljesítők.
- Közösség- és emberorientáltak.
- A kultúra előtt járnak, nem ellene vannak, és nem mögötte kullognak.
- Szilárdan állnak, nem inognak, mert közösség áll mögöttük: a gyülekezetük és különböző network-ök, mint például szakmai hálózatok, felekezetek közötti összekapcsolódások, személyes összefogások.

A megcsonkított κήρυγμα¹⁶

A helyreállító felfogás az Ige teljességéhez megy vissza, és célul tűzi ki a megcsonkított κήρυγμα helyreállítását. Jelenleg ugyanis nem a teljes evangélium¹⁷ kerül hirdetésre az esetek nagy részében. A helyreállított κήρυγμα így foglalható össze: teremtés – bűnbeesés – megváltás – helyreállítás.

Azaz nem helyes, ha megáll az üzenetünk ott, hogy megváltott bennünket Krisztus. Ekkor kezdődik ugyanis az őbenne való új életünk, és felismerhetjük, hogy nekünk nagy részünk van a helyreállításban, azaz abban a munkában, amelyet ma is végez a mennyei Atya, éppen a hűségesen szolgáló, a világból ki nem vonuló hívők által a jelen kultúrájában. Gyakorlatilag ez az igazi megnyilvánulása a μετανοία²⁴-nak, hiszen ez nem más, mint új szemléletre jutás, amely feltételezi, hogy ez alapján is élünk.

A teljes üzenet alapján való szolgálat így egy holisztikus világnézetet és felfogást kínál követői számára, és lehetőséget ad arra, hogy a hívő ember befolyást gyakorolhasson Istentől kapott küldetése által a világra.

Orando et laborando¹⁹

Feladatunk tehát ma is az *ora et labora*, azaz a lelkiekhez, a hitélethez hozzá kell tennünk a világban való hiteles megjelenést és az Isten megváltott világán való munkálkodást az ő küldötteként. Nem elégséges annak megfogalmazása, hogy miért nem jó a világ, hogy milyen lehetne, ha nem lett volna a bűneset, hanem fontos munkálkodni is azon, hogy úgy legyenek egyre inkább a dolgok, ahogyan Isten szeretné. Ebben közösségi és egyéni felelősségünk is van: életvitelünkben, közösségek kialakítása, munkahelyek befolyásolása, és a kultúra alakítása révén.

Összegzésként tehát érdemes odafigyelnünk arra, hogy a) az egyház transzcendens megjelenését ne engedjük elválasztani az e világitól; b) higgyünk abban, hogy ez az Isten világa, és nem a gonoszé, és tegyünk is ezért a magunk területén!

Jézus mondja: „Mert úgy szerette Isten a világot, hogy egy szülött Fiát adta, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen. Mert az Isten nem azért küldte el a Fiút a világba, hogy elítélje a világot, hanem hogy üdvözüljön a világ általa.”²⁰ Ez ma is és mára is igaz. Szeressük tehát mi is a bennünket körülvevő kortárs embereket, és a kort, ahová Isten helyezte bennünket!

Jegyzetek

1. Klaus Douglass: *Az új reformáció*. (Budapest: Kálvin, 2002) 25. és 29. o.

2. Gene A. Getz: *A gyülekezetépítés alapelvei* (Budapest: KIA, 1998).
3. Fellowship Bible Church, Palano, Texas, USA.
4. Manhattan, New York, N.Y., USA.
5. Doubleday Religion, 2010.
6. C. S. Lewis: *Christian reflections. Christianity and culture fejezet*. (Grand Rapids: Eerdmans, 1995) Saját fordítás.
7. <http://cita.org>.
8. A név igyekszik kifejezni (az evangélistától megkülönböztetve) a lélektelen, gépies megközelítést.
9. Félreértelmezve a 2Tim 4,2a-t: „hirdesd az igét, állj elő vele, akár alkalmas, akár alkalmatlan az idő”. Az evangelizátor akkor is erőlteti, amikor a fogadó félnek ez alkalmatlan.
10. Nem abban az értelemben, hogy hívő családban született és nevelkedett, hanem abban, hogy nincsen saját, élő hitátélése.
11. Püspök (1909–1998), a Church of Scotland misszionáriusa, vezető teológusa, aki a Gospel and Our Culture mozgalom motorjaként a missziológia 20. század végi kérdéseiről széles felekezetközi elfogadással értekezett.
12. Lesslie Newbiggin: *Evangélium a pluralista társadalomban* (Budapest: Harmat, 2005.)
13. Pogány fürdők, kereskedelmi központok, katonai bázisok létesültek. A rómaiak az élet sok területén kialakították a befolyáshoz szükséges infrastruktúrát, eljárási módokat stb.
14. A Q „tanulóközösség” mint missziós szervezet alapítója, aki sürgeti a keresztyének meghatározó fellépését a mai kultúra minden területén.
15. VI. Pál pápa hirdette ki 1964. november 2-án.
16. Profetikus üzenet, üzenet (gör.).
17. Nincsen köze a karizmatikus mozgalom szerinti „teljes evangéliumhoz”, amely a Márk 16,17–18 speciális értelmezése szerint az jelentené, hogy az is a „teljes üzenet” része, hogy a keresztyéneknek az ezen ígérésben foglaltakat cselekedniük kell (ördögűzés, kígyók felvétele stb.).
18. A gondolkodásmód megváltozása (gör.).
19. „Imádkozzál és munkálkodjál” (lat.), eredetileg a Benedek-rendi szerzetesek vezérelve.
20. Jn 3,16–17.

A Szolgatárs a Twitteren:
twitter.com/szolgatars